

TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK GAZETECİLİĞİ VE TÜRK BASINININ İLKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Belkıs ULUSOY NALCIOĞLU*

İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE

Giriş

İlk Türkçe gazetenin yayımlandığı dönem olan 19. yüzyılın başları, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış problemlerle, ciddi siyasî, iktisadî, hukukî ve ictimai problemlerle karşı karşıya geldiği bir dönem olmuştur. İlk gazetenin yayımını takip eden dönemde, Osmanlı Devleti, yönetim kademesi olarak içine düştüğü sıkıntılı duruma çare bulmak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. Bunlardan biri de Tanzimat Fermanı olarak adlandırılan ve bir çeşit kanuni düzenlemenin yürürlüğe konulması olmuştur.

'Gülhane Hatt-ı Hümayunu' olarak da anılan Tanzimat Fermanı'nın yürürlüğe konmasından sonraki devreyi içeren ve 'Tanzimat Dönemi' olarak adlanan dönem içerisinde bir kısım aydın, bu reformist havadan güç bularak, ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili yorumlarını daha geniş bir kitleye ulaştırabilmek ve konuyla ilgili halkın bilgilmesini ve bilinçlenmesini sağlamak ve ülke sorunlarına duyarlı bir kamuoyunun varlığını temin edebilmek gayesiyle, geniş kitlelere en kısa yoldan ulaşabilmeyi mümkün kılan bir vasıta olarak düşündükleri basın faaliyetlerine girişmişlerdir. Kısa zaman içinde pek çok gazete yayımlanmaya başlamış ve bu gazetelerin sayısı 1856 yılında yürürlüğe konan, İslahat Fermanı olarak adlanan ve ülke genelinde siyasî, askerî, hukukî, iktisadî ve ictimai alanlarda yeni reformist atılımlar gerçekleştirilmesini mümkün kılan bir başka düzenlemeyi izleyen dönemde daha da artmıştır. Artan gazete sayılarıyla birlikte basında bir çeşitlilik yaşanmış ve bu dönem, Türk basının 'ilkler'inin sahneye çıktığı dönem olmuştur.

Özellikle 1860 yılından itibaren gerek içerik, gerekse şekil açısından Türk basını pek çok yeniliğe sahne olmuş; bu dönemde gazete, gazeteci ve gazetecilik mesleğinin icrası anlamında pek çok ilkler yaşanmıştır. Yine, basın ve yayıncılıkla ilgili yeni ve alışılmıştan farklı bir kısım hukukî düzenleme, söz konusu dönemde gerçekleşmiş, ilk basın yasası bu dönemde yürürlüğe girmiştir.

Tanzimat dönemi, Türkiye'de, gazeteciliğin işlevlerinin gerçek anlamda yerine getirilmesi için girişimci ve ilerici aydınların, gazeteci, fikir adamlarının ardı ardına girişimlerde bulunduğu bir dönem olmuştur. Bu çalışmada; Tanzimat dönemi olarak adlandırılan ve Osmanlı Devleti'nin gerileme devri içerisinde yer alan 1839-1876 yılları arasını kapsayan süreçte, ülkenin içinde bulunduğu siyasî, iktisadî ve ictimai şartlara bağlı olarak Türk basınının ne gibi bir gelişim gösterdiği, özellikle gazetecilik anlayışının ne şekilde değişime uğradığı irdelenecektir.

18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarında Osmanlı Devletinde siyasi, ekonomik ve sosyal durum

Osmanlı Devleti'nde gazetecilik faaliyetleri Batıdan yaklaşık iki yüz sene gecikmeli olarak başlamıştır. Yine Türkiye'de basının ortaya çıkış biçimi ve bunu hazırlayan süreçler

*Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi/
bulusoy@istanbul.edu.tr

TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK GAZETECİLİĞİ VE TÜRK BASINININ İLKLERİ

Batıdan çok farklı gelişmiştir. Gazete, Batıda, o ülkelerdeki iktisadî, ictimai ve siyasî şartların bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle ticari kapitalizmin gelişimi ve ortaya çıkan sosyal yapının bir gereği olarak malların serbest dolaşımı, haberin de serbest dolaşımını beraberinde getirmiştir. Türkiye'deki durum ise farklı bir seyir izlemiştir. Bu açıdan basının gelişimi de toplumsal dinamiklerle değil, siyasî dinamiklerle, devlet desteği ve yönlendirmesiyle olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk Türkçe gazete, Batılı örneklerinin aksine halkın talebi ve gereksinimleri doğrultusunda değil, iktidarın ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda kurulmuş ve faaliyet göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde yalnızca gazeteler değil, matbaa da Batı'dan yaklaşık üç yüz yıl gecikmeli olarak resmi anlamda faaliyet göstermeye başlamıştır (1729). Matbaanın Osmanlı Devleti topraklarında faaliyetinin gecikmesinin nedenlerinden en önemlisi olarak, basılı malzemeler yoluyla yönetim karşıtı olası fikirlerin yayılmasının önüne geçilmesi isteği düşünülebilir. Osmanlı Devleti üç kıtada toprak sahibi olan, son derece geniş coğrafi sahada hüküm süren çok uluslu ve çok dinli bir devlettir. Yayın yoluyla iktidar karşıtı fikirlerin yayılması özellikle merkezden uzak eyaletlerde, otoritenin tam anlamıyla ve gecikmeksizin sağlanması zor olabileceğinden sakıncalı bir durum teşkil edebilecektir ki, bu tedirginlik, Osmanlı padişahlarının devlet sınırları içerisinde matbaaların kurulması ve faaliyet göstermesi fikrine soğuk yaklaşmasına sebep olmuştur. Nitekim, bu sebeple, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılın başları Osmanlı İmparatorluğu için oldukça sıkıntılı bir dönem olmuştur.

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da hakim olduğu topraklarda, bu bölgede yaşayan halk kitleleri arasında yönetime karşı bir hoşnutsuzluk vardır. Bunun nedeni, Fransız İhtilali sonrası milliyetçilik hislerinin güç bulması, bu milliyetçilik hislerini körükleyerek halkı isyana teşvik eden dış güçlerin varlığı ve bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yanlış yönetim politikaları olmuştur.

Bu bölgeleri idareyle görevli eyalet valilerinin (âyanların), onlara bağlı askeri kuvvetlerin ve diğer görevlilerin Hıristiyan tebaaya kötü muamelesi yöre halkının yönetim aleyhtarı bir tavır takınmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı padişahları merkezden uzakta olan bu bölgelerde olup bitenden tam anlamıyla ve zamanında haberdar olmadığından, sıkıntı gün geçtikçe büyümüştür (**Osmanlı Ansiklopedisi VI, 1994: 7**)

Yine bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarında Avusturya ve Ruslarla devam edegelen askerî mücadele ve bölgedeki Hıristiyan tebaanın birbiri ardına patlak veren isyanları ki, bunlar yabancı devletlerce de desteklenmektedir, Osmanlı Devleti'nin başını oldukça ağrıtmıştır. (**Osmanlı Ansiklopedisi VI, 1994: 25**) Bu arada, yapılan savaşlarda yenicilerinin, gösterdikleri dağınıklık ve başarısızlık, Osmanlı yöneticilerinin dikkatinden kaçmamıştır. Uzun süredir devam eden bu disiplinsizlik ve başı bozukluk, Osmanlı Devleti'nin yalnızca askerî alanda değil, bununla bağlantılı olarak siyasî, iktisadî ve ictimai sahalarda da sorunlar yaşamasına sebebiyet vermektedir. Bu durumun düzeltilmesi için ülke genelinde bir yenileşme hareketine girişen III. Selim, yenileşme hareketlerine orduyu da dahil etmiştir. III. Selim tarafından mevcut düzeni değiştirmek isteyenlerin görüşü esas alınarak, 24 Şubat 1793'de Nizam-ı Cedid, resmen bir Hatt-ı Hümayun ile ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, kültür, ekonomi alanlarında gerçekleştirdiği ilerlemelere ortak yapmak için girişilen yenilik hareketlerini içeren bu yeni düzen, aynı adla, 12 bin kişiden ibaret yeni usûl silahlarla donatılmış, eğitilmiş yeni bir orduyu da içerisinde barındırmaktadır. (**Karal, t.y.: 61**) Ancak, bu yeni düzen de bir sonuç vermemiştir. Osmanlı'nın cephelelerdeki durumu bu yapılanlara rağmen pek iç açıcı değildir. Ayrıca Nizam-ı Cedid'de teşkil edilen yeni alternatif ordunun tasfiyesini

isteyen Yeniçeriler ayaklanmış ve bu ayaklanma III. Selim tarafından kurulan yeni ordunun tasfiyesi ve hatta kendisinin tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştır. (Karal, t.y., I: 82-83)

Osmanlı Devleti'nde III. Selim'le başlayan yenileşme hareketleri, II. Mahmut'la (1808-1839) devam etmiştir. Onun döneminde artık halk ve devlet nezdinde tüm güvenilirliğini yitiren Yeniçeri Ocağı lağvedilmiş, 'Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye' adıyla eğitilmiş ve düzenli bir askeri teşkilat kurulmuş ve bunu diğer yenilikler takip etmiştir. (Türköne, 1994: 25). Nitekim, Osmanlı Devleti'nde ilk Türkçe gazete *Takvim-i Vekayi* bu padişah döneminde faaliyete geçmiştir.

Ancak, gerçekleştirilen tüm yeniliklere ve Batılılaşma hareketlerine rağmen karışıklık tam anlamıyla önlenememiştir. Ülke genelinde isyanlar aralıklarla kendini göstermekte, komşu devletlerle savaşlar devam etmektedir. II. Mahmut'un kendisinden sonra tahta çıkan oğlu Sultan Abdülmecit (1839-1861) zamanında da aynı siyasî ve ictimai çalkantılar devam etmiştir. Abdülmecit, tahta çıktığında Osmanlı ordusu henüz Nizip'te bozguna uğramıştır. İsyançı bir beylerbeyinin askerleri, Osmanlı ordusunu perişan etmiştir. Tüm bu süregelen askerî mücadeleler iktisadî sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Ülkedeki yenileşme hareketlerine soğuk bakan Hüseyin Paşa'nın zorla sadrazam olması ve Padişahın da buna ses çıkaramaması (Temmuz 1839), Hüseyin Paşa'ya düşman olan Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa'nın, Osmanlı donanmasını Çanakkale'den alarak İskenderiye'ye götürüp Osmanlı Devleti'ne isyan bayrağı açan Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya teslim etmesi gibi isyankar bir harekete sebep olmuştur. (Karal, t.y. I: 169)

Henüz tahta geçen Sultan Abdülmecit, bu düzensizliğin giderilmesi için yenileşme hareketlerine devam etme kararı almıştır. Bu arada, Nizam-ı Cedid ve yenileşme hareketi, diplomasiyen gelen Reşit Paşa liderliğinde kuvvetlenmektedir. II. Mahmut tarafından yetiştirilen Reşit Paşa, Sadrazam Hüseyin Paşa tarafından Sultan Abdülmecit'e kendisinin idamı tavsiye edilmesine rağmen, Padişah tarafından himaye edilmiştir. Abdülmecit, Reşit Paşa'nın tarafını tutmuş ve 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayun'u dönemin Hariciye Nazırı Reşit Paşa'ya okutarak, Tanzimat'ı ilan etmiştir. Mustafa Reşit Paşa tarafından bizzat kaleme alınan ve Gülhane Parkı'nda Padişah, bakanlar, devletin asker ve sivil üst yöneticileri, azınlığın üst düzey din görevlileri, yabancı devletlerin elçileri ve büyük bir halk topluluğunun huzurunda okunan, kişilerle devlet arasındaki ilişkilere hukuki yönden yenilikler getiren, eski yasaları şeriatın tamamen kopmamak koşuluyla, değiştirmeyi öngören bu belgeyle, devlet ve birey arasındaki ilişkilerde devletin modernleştirilmesi amacına dayanan temel ilkeler kabul ve ilan edilmiştir. (Türköne, 1994: 33)

İlk Türkçe gazete

Osmanlı Devleti'nde her anlamda daha çağdaş bir düzeni öngören Tanzimat Fermanı ilan edildiği dönemde Osmanlı Devleti'nin tek Türkçe gazetesi *Takvim-i Vekayi*'dir ki, bu dönemde Batılı ülkelerde gazetecilik yaklaşık iki yüz yıldır yapılmakta olup, gazeteler halktan büyük rağbet görmektedir. Halk adına iktidarı denetleyen ve eleştiren, diğer deyişle kamu görevi yapan gazeteler, halktan gördüğü büyük rağbete karşın hükümetlerin tepkisini üzerlerine çekmekte, basın faaliyetlerine kısıtlama getiren yasalar pek çok Avrupa ülkesinde yürürlüğe konmaktadır. Avrupa ülkelerinde siyasî, iktisadî, ictimai ve kültürel sahalarda başlı başına bir güç olan basın, Türkiye'de henüz yeni doğmaktadır.

1831 yılında yayın hayatına başlayan *Takvim-i Vekayi*; bizzat II. Mahmut'un isteğiyle, hükümetin yapmış olduğu ve ileriki tarihlerde yapmayı planladığı işleri,

yenilikleri halka aracısız olarak, birinci elden bildirmek düşüncesiyle kurulmuş (**Gerçek, 1931: 9-10**) ve 1840 yılına değin, tam dokuz yıl boyunca Osmanlı Devleti'nin tek Türkçe gazetesi olarak kalmıştır. Gazete, her ne kadar yurtiçi ve yurtdışından çeşitli haberler içerse de gerçekte, kurulma amacına paralel olarak yalnızca yönetimin istediği türden haberlerin yer aldığı bir yayın olmasından ötürü devletin resmi gazetesi olmuştur.

Bir İngiliz tüccar tarafından, Tanzimat Fermanının ilandan bir yıl sonra, 1840 yılında kurulan *Ceride-i Havadis*, ilk başlarda özel sermaye ile kurulsada daha sonra, umduğu abone sayısına ulaşamayınca yayımına bir süre ara vermek durumunda kalmış, hükümetin kendisine aylık 2.500 kuruşluk bir ödenek bağlaması üzerine yeniden yayım hayatına dönmüş, dolayısıyla yarı resmi bir kimliğe bürünmüştür. (**Baykal, 1990: 55**) Yaklaşık 30 yıl boyunca bu iki gazete, Türkiye'de Türkçe olarak yayımlanan yegane iki gazete olmuştur ve bu 30 yıllık dönemde Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı sonrası yenileşme hareketleri devam etmektedir.

Avrupa'ya uyum sağlamak, çağdaşlaşmak maksadıyla devletin kurumlarını ve kanunlarını yeniden düzenleyen Tanzimat Fermanıyla; ordu yeni bir düzene sokulmuş, devletin mülkî idaresinde standart bir eyalet taksimatı kabul edilmiş, eyaletlerde devlet şurası ve vilayet meclisleri kurulmuş, azınlıklarla yerli halka (hakimiyet-i milliye) kanunlar önünde eşit haklar tanınmış, Ceza Kanunu hazırlanmış, eğitim alanına da el atılmış ve medreselerin yanı sıra Avrupa örneğinde, modern usüllerle eğitim veren okullar açılmıştır. Bunu izleyen dönemde özellikle, merkeze uzak eyaletlerdeki ayaklanmaların ardı arkasının kesilmemesi ve bu bölgelerde yaşayan halkların özerklik ve bağımsızlık taleplerinin artması üzerine ki, bu bölge halkları yabancı unsurlarca halen destek görmekteydi, Osmanlı yöneticileri özellikle azınlıkların haklarını daha da iyileştirmeye yönelik bir ikinci düzenlemeye gitme kararı almış ve 1856'da Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğindeki İslahat Fermanı'nı ilan etmiştir. Tanzimat'la kabul edilen hususların esas alındığı bu fermanla, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında eşitlik sağlandığı Avrupa'ya bir kez daha garanti edilmiştir. Ayrıca iç hukuk alanında ve ticaret hukukunda da yenilikler getirilmiş, Ceza ve Medenî Kanunun bir bölümü dinî esaslardan arındırılmıştır. (**Öztuna, 1967: 18-19**) Bu sayede Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarında yaşayan halkları bağımsızlıkları yönünde destekleyen Batılı ülkeler ve bu bölgede yaşayan Eflak, Boğdan, Sırbistan, Bulgar halkları memnun edilerek Osmanlı Devleti'nden yeni taleplerde bulunmalarının önüne geçilmek istenmiştir.

İslahat Fermanı ile getirilen düzenlemelerin uygulanması daha çok I. Abdülaziz'in tahta çıkması (1861-1876) ile gerçekleşebilmiştir. Abdülaziz'in saltanatı sırasında da Osmanlı Devleti'nin dış politikadaki sorunları süregelmiş, aynı şekilde iç karışıklıklar da kesintisiz olarak devam etmiştir. Abdülaziz'in tahta çıktığı yıl Hersek'te isyan çıkmış, 1866'da Girit'te bir isyan yaşanmış, (**Karay, t.y., III: 3-30**) 1867'de Bulgarlar ayaklanmış, yine Eflak-Boğdan ve Sırbistan'da da hareketlilikler yaşanmıştır. (**Karay, t.y., III: 93**)

Yeni gazetelerin neşri: İlk fikir gazeteleri

Osmanlı Devleti'nde siyasî alanda bu tür rahatsızlıklar yaşanırken, Sultan Abdülmecit'in saltanatının son yıllarına doğru *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis*'ten başka bir Türkçe gazete yayım hayatına girer. 1860 yılında Agah Efendi ve Şinasi tarafından yayımlanmaya başlanan *Tercüman-ı Ahval*, özel teşebbüs tarafından ve hazineden yardım almadan yayımlanan ilk müstakil Türk gazetesi olur ki, bu yönüyle Türk basın tarihinde bir dönemin de başlangıcı sayılmaktadır.

İlk Türkçe gazetenin yayın hayatına girmesinden sonra geçen 30 yıl boyunca, ya devletin resmi gazetesi veya yarı resmi gazeteler yayımlanmış, bu gazetelerde sürekli olarak devleti öven türde yazılara yer verilmiştir. Dolayısıyla Türk basın tarihinin ilk 30 yılında gazetecilik yapılmış olarak görülse de, gerçekte, yayımlanan gazeteler, gazeteciliğin temel işlevi olan devleti, yöneticileri halk adına denetleyip, eleştirme görevini yerine getirmemiştir. Ta ki, Türk basın tarihinin iki büyük ismi Şinasi ve Agah Efendi'nin gazetesi *Tercüman-ı Ahval*'e kadar.

Takvim-i Vekayi ve *Ceride-i Havadis* döneminde, monarşinin dışında bir yönetim şeklinin benimsenmesi gerekliliği düşüncesi, hükümeti ve icraatlarını eleştirme ve denetleme düşüncesi, henüz kimsenin aklında yer etmemiştir, etmiş olsa dahi padişahın kendi emriyle kurulan bir gazetede ve hükümet tarafından ödenek bağlanan ve bu ödenek sayesinde ayakta kalan bir diğer gazetede bu türden düşüncelerin dile getirilmesi pek iyi sonuç vermeyeceğinden, bu düşünceler yalnızca zihinlerde kalmış, yazıya dökülmemiş olsa gerektir. Ancak bu durum, devletten herhangi bir malî destek almadan, tamamen şahsi sermayeyle kendi gazetelerini kuran ve kurdukları gazetenin daha kuruluşunda kamu görevi yapmayı, gerçek anlamda gazetecilik yapmayı kafalarına koyan, ileri görüşlü aydın, Agah Efendi ve Şinasi ile birlikte değişmiştir.

Tercüman-ı Ahval, sütunlarında siyasî makalelere yer vererek fikir gazeteciliğini başlatan ilk Türk gazetesidir. Şinasi, *Tercüman-ı Ahval*'de daha başlangıç yazısında "... halkın, vatanın yararı için söylemesi de yazması da hakkıdır" (*Tercüman-ı Ahval* 1860: 1) diyerek, halktan kimselerin ülkenin menfaati gereği siyasî, iktisadî, ictimai veya kültürel sahada, toplumun genelini ilgilendiren konularda mevcut sorunları dile getirmesi ve bunlara çözüm önerileri üretmesi, yorum getirmesi ve bu yorumlarını da sözlü veya yazılı olarak kitlelere ulaştırmasının en doğal insanlık hakkı olduğunu ifade etmiştir. Halkın içinden gelen Agah Efendi ve Şinasi *Tercüman-ı Ahval*'de, halkın, diğer deyişle kamunun bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesine yönelik yayın yapmayı amaçlamıştır.

Aynı zamanda devlet memurluğu görevleri de bulunan bu iki aydın, gerek memuriyetleri gerekse öğrenimleri dolayısıyla Paris'te bir süre ikamet etmiş ve burada kaldıkları süre içerisinde Fransız gazetelerini inceleme fırsatı bulmuştur. (**Baykal, 1990: 56-61**) Bu iki aydın, gazetelerin, hatalı buldukları taktirde hükümeti eleştirmekten çekinmediklerini ve bunu kamunun menfaati gereği yaptıklarını fark etmiş olmalı ki, ülkelerine döndüklerinde birlikte yayımladıkları gazetede bu yolu takip etmişlerdir. Tabii, Türkiye'de bu türden gazetecilik daha önce yapılmadığından, padişahın ve yöneticilerin tepkisinin kaçınılmaz olacağı önceden tahmin edilerek eleştiri dozunun oldukça sınırlı tutulmasına özen gösterilmiştir. Ancak, bu sınırlı ölçüler dahilinde de olsa hükümet politikalarını eleştirmekten geri durmamışlardır.

Tercüman-ı Ahval'in 24. sayısından sonra Agah Efendi'den ayrılarak kendi başına gazete çıkarmaya başlayan Şinasi, 15 Haziran 1862'de yayımlamaya başladığı *Tasvir-i Efkar*'da aynı düşünce doğrultusunda harekete devam etmiştir, üstelik kendi gazetesinde daha kararlı bir tutum sergilemiştir. O zamana değin, değil basılı malzemelerde, şifahan bile söylenmesinden çekinilen meşrutiyet ve hürriyet kelimeleri ilk kez *Tasvir-i Efkar*'da kullanılmıştır.

Tasvir-i Efkar, kamuoyunun önemini daha da öne çıkaran bir gazete olmuş ve dinamik bir kamuoyunun gerekliliğini, devletin menfaati açısından vazgeçilmez bir unsur olarak görmüştür ki, bu, Şinasi'nin gazetenin ilk sayısında kaleme aldığı sunuş yazısındaki "Her millet için elzem olan; halkın menfaatine sahip çıkan, ona tercüman olan gazetelerin varlığıdır..." (**Tasviri Efkar 1862: 1**) sözlerinden de anlaşılmaktadır.

Şinasi; *Tasvir-i Efkar*'da hükümetin dış politikadaki tavrına da eleştiriler getirmiş, bu bağlamda Karadağ sorununa değinmiş, Rusya'nın Kafkaslar ve Lehistan politikasına dikkat çekmiştir. İctimaî konulara da eğilen Şinasi, İstanbul'un kent olarak sorunları, yoksulların durumu gibi pek çok konuyu kamuoyunun gündemine taşımıştır. Bu türden yayınlarının sonucunda gazeteye ilgi son derece artmıştır ki, gazetenin tirajının bir dönem 24 bine kadar yükseldiği dahi iddia edilmektedir. (Koloğlu, 1994: 33)

Türkiye'de gerçek anlamda gazetecilik 1860 yılında, bu iki girişimci gazeteci aydın tarafından yapılmaya başlanmıştır. İlkler hep zor olmuştur. Nitekim ilk Türkçe gazetenin neşinden sonra, gazetecilik mesleğinin işlevlerini tam anlamıyla yerine getirebilecek bir gazetenin çıkması tam 30 yıl almıştır. Bu süre boyunca hiçbir girişimde bulunulmamıştır. Agah Efendi ve Şinasi'nin bu yolu açmasıyla Türkiye'de pek çok gazete ve dergi birbiri ardına yayımlanmaya başlamış, Şinasi ve Agah Efendi gibi gerçek anlamda gazetecilik yapmaya niyetli aydın kimseler, açılan bu kapıdan birer birer girmeye başlamışlardır. *Tercüman-ı Ahval*'den itibaren, *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis*'in yaptığı gazetecilik terk edilmiş, bambaşka bir gazetecilik anlayışı Türkiye'de geç de olsa tatbik edilmeye başlanmış ve kısa zamanda halk tarafından benimsenmiştir.

Fikir gazeteciliği halkın büyük rağbetini görmüştür. Nitekim ilk fikir gazetesi *Tercüman-ı Ahval*, çıktığı ilk andan itibaren halk tarafından büyük ilgiyle karşılanmıştır. *Tercüman-ı Ahval*'in o güne kadar çıkan Türkçe ve diğer gazetelerden fazla ilgi görmesi, kuşkusuz hem dil, hem de içerik açısından geniş kitlelerin özlemine cevap veriyor olmasıdır. İctimaî konulara sıklıkla yer verilmesi, resmi görüşün dışındaki konulara değinilmesi ve özellikle hükümetin iç ve dış siyasetteki bazı uygulamalarına yönelik eleştirileri halkın bu gazeteye olan ilgisini artırmıştır. (Koloğlu, 1994: 31)

İlk gazete kapatma

Tercüman-ı Ahval'in, devletin yönetim sistemine yönelik eleştirel yayınları, çıkışından altı ay sonra kapatılması sonucunu yaratmıştır. Ziya Bey tarafından yazıldığı düşünülen ve eğitim sistemine yönelik olumsuz eleştiri içeren yazılar yüzünden Mayıs 1861'de gazetenin yayımı, 'gazete yazarının yetkisini aşarak davrandığı' gerekçesiyle iki hafta süreyle durdurulmuştur. (Koloğlu, 1994: 32) Böylece Türkiye'de fikir gazeteciliği, başladıktan yalnızca altı ay sonra hükümetten ilk uyarısını almıştır.

Hükümetin bu tutumuna karşın, Agah Efendi *Tercüman-ı Ahval*'de, Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Bey (*Tasvir-i Efkar*'ın kurulmasından sonra *Tercüman-ı Ahval*'den ayrılarak bu gazeteye geçmiştir.) *Tasvir-i Efkar*'da hükümete yönelik eleştirilerine yine devam etmişlerdir.

Ancak, Şinasi'nin gazeteci olduğu kadar aynı zamanda devlet memuru olduğu bir dönemde devleti eleştiren içerikli yazılar kaleme alması ve bunları yayımlaması hükümetin dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim, 1863 yılında, devlet işlerini eleştirmesi nedeniyle Meclis-i Maarif'teki görevine son verilmiştir. Ancak gazetecilik görevini bırakmamıştır ve aynı doğrultuda çalışmalarına devam etmiştir. Hükümetin üzerindeki baskısının artması sonucu Haziran 1864'de gazetesini, yazarlarından Namık Kemal'e bırakarak Paris'e gitmek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra Namık Kemal de aynı sebepler yüzünden yurtdışına çıkmak durumunda kalınca, gazetenin başyazarlığı Recazade Mahmut Ekrem'e kalmıştır. (Ertuğ, 1970: 184)

Tasvir-i Efkar, gerek Şinasi'nin başyazarlığı döneminde gerekse Şinasi'nin yurtdışına gitmek zorunda kalması üzerine gazetenin başyazarlığı görevini üstlenen Namık Kemal ve onun ardından da Recazade Mahmut Ekrem dönemlerinde yönetime yönelik eleştirilerde bulunmaktan çekinmemiştir. Namık Kemal, Eflak-Boğdan ve Girit

gibi memleketin iç meselelerine müdahale eden Batılı ülkelerle karşı hükümetin haddinden fazla yumuşak bir tavır sergilemekte olduğuna ilişkin eleştirilerde bulunmuş ve konuya ilişkin tepkilerini kaleme almış olduğu pek çok makalede ortaya koymuştur.

Türkiye’de bu iki gazeteyle başlayan gazetecilik anlayışı, Ali Suavi’nin *Muhbir* isimli gazetesiyle sürdürülmüştür. İlk iki özel Türkçe gazetesinin açtığı yolda ilerleyen *Muhbir*, hükümete yönelik eleştirilerinde çok daha sert bir üslup kullanmıştır çoğu zaman. İmtiyaz sahibinin Filip Efendi, gazetesinin baş yazarının ise Ali Suavi olduğu gazete, 1866 yılında yayınlanmaya başlamış, Tanzimat döneminin en ileri fikir yazılarının yayımlayan gazete olmuştur. İnkılap fikrini savunan ve demokrasiyi öven türdeki yazılarıyla dikkat çekmiştir. (Koloğlu, 1994: 35)

Hükümetin dış politikadaki yetersizliğine ilişkin olumsuz eleştirilere Ali Suavi gazetesi *Muhbir*’le katılmıştır. Ali Suavi *Muhbir*’de Girit meselesi üzerinde çokça durmuştur. Girit konusunda hükümeti kararsız ve güçsüz bir politika izlemekle itham eden Ali Suavi, hükümetin bu çekingen tavırları neticesinde kendini güvende hissetmeyen Müslüman ahalinin Girit’i terk etmekte olduğuna dair haberlere gazetesinde yer vermiştir. Bu durum ona göre, Girit’in yakın zamanda Osmanlı Devleti’nin elinden tamamen çıkacağına bir göstergesidir. Bu türden makalelerin sıkça yer aldığı gazete, hükümetçe birkaç kez kapatılmıştır. (Tütengil, 1969: 44)

Basın alanında ilk yasal düzenlemeler

Tercüman-ı Ahval’le 1861 yılında başlayan ilk gazete kapatma vakasından sonra, basın üzerindeki bu türden baskılar yıllar boyunca artarak devam etmiştir.

Osmanlı Devleti’nde fikir gazeteciliğinin, yani ‘sakıncalı’ gazeteciliğin başladığı 1860 yılında geçerli olan Matbaa Nizamnamesi; doğrudan gazetecilik ile ilgili olmayıp matbaalarla ilgili bir düzenleme olmuştur. 1857 tarihinde yürürlüğe giren ‘Matbaa Nizamnamesi’ ile matbaa açmak isteyenlere önce hükümetten izin almaları zorunluluğu getirilmiştir.

Matbaa açmak isteyen yerli ahalinin, bu Nizamnameden önce Meclis-i Maarif’e başvurması gerekirken, 1857’de Nizamnamenin ilanının ardından aynı yıl kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti’ne başvurma zorunluluğu getirilir. (İskit, 1943: 3) Bu tarihte, Osmanlı Devleti’nde yalnızca iki Türkçe gazete mevcutken, kitap ve risale basımı da son derece sınırlıyken, aynı dönemde yabancı dilde gazete, dergi ve kitapların sayısı oldukça fazladır. 1850’li yıllarda yalnızca İstanbul’da beş Fransızca, dört İtalyanca, bir Rumca, bir Ermenice ve bir Bulgarca gazete yayımlanmaktadır. İstanbul’dan başka, İzmir’de iki Fransızca, bir Rumca, bir Ermenice, Eflak’ta bir Fransızca, Yaşi’de iki Fransızca ve Sırbistan Prenslığı’nde İllirya dilinde altı gazete neşrolunmaktadır. Bu türden yayınların özellikle Islahat Fermanı’nın ardından daha da arttığı bilinmektedir. (İskit, 1943: 15) Bu hızlı artış neticesi hükümet, 1857 yılında çıkardığı ‘Matbaa Nizamnamesi’yle, sayıları gün geçtikçe artan ve büyük kısmı yabancılarca açılan matbaaların bu hızlı çoğalışını, dolayısıyla yeni olası yayınları denetim altına almayı istemiş olsa gerektir.

Aynı nizamname gereği, matbaa kurmak isteyen yerli ve yabancı şahıslara yayımlayacakları basılı malzemenin bir örneğini basımdan önce, yerliyse Meclis-i Maarif’e, yabancıysa Hariciye Nezareti’ne, merkezden uzakta bir bölgede ise Eyalet Valisi aracılığıyla hükümetin ilgili kurumlarına ulaştırıp, buradan basımına sakınca görülmediğine dair izin alması zorunluluğu getirilmiştir. (İskit, 1943: 10)

Anlaşıyor ki, Osmanlı Devleti’nin 1857 tarihli bu nizamnamesi; birbiri ardına ve neredeyse hemen hepsi azınlıklar ve Türkiye’de ikamet eden yabancılarca açılan bu matbaalarda basılacak yayınların denetimini sağlamak amaçlı olmuştur. Bu dönemde,

zaten, özellikle uzak eyaletlerdeki azınlık halklar, özerklik veya tam bağımsızlık talepleriyle ardı ardına devlete karşı ayaklanmakta ve bunlar Batılı ülkelerce destek görmekteydi. Osmanlı yönetimi aleyhine yayılabilecek her türlü düşünce de bu ayaklanmaların hem sayıca artmasına hem de daha fazla destek bulmasına, yayılmasına sebep olabilecekti. 1857 tarihli nizamnameyle, bir şekilde bu yayınların önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu tarihlerde Türkçe kitap ve risale basımı son derece azdır ve gazete sayısı da iki ile sınırlıdır. Üstelik bunlardan biri resmi, diğeri ise yarı resmi bir yayın organıdır. Yani Türkçe yayınlarda o an itibari ile denetimi gerekli kılabilecek bir durum söz konusu değildir.

Bundan sonra çıkarılacak yasa ise, tamamen Türk gazetelerini ve dolayısıyla gazetecilerini denetim altına almak amacıyla çıkarılacaktır. Çünkü 1860'dan itibaren Türkiye'de Türk gazeteciler tarafından devletten tamamen bağımsız gazeteler neşredilmeye başlanmıştır. Üstelik bu gazeteler fikir gazeteciliği gibi o ana değin Türk devlet adamlarının ve kamuoyunun hiç de alışık olmadığı bir tür gazetecilik yapmaktadır.

Matbuat Müdürlüğü'nün teşkili

Nitekim, hükümet kamuoyu üzerinde etkinliği gittikçe artan basın organlarının daha yakından takibi için 1862 yılında hususi bir kurum tesis eder. 'Matbuat Müdürlüğü' adı altında kurulan bu kurum, önceleri Maarif Nezareti'ne (Eğitim Bakanlığı), daha sonra ise Hariciye Nezareti'ne (Dışişleri Bakanlığı) bağlı olarak çalışır. (Ertuğ, 1970: 197)

Türkiye'de basın faaliyetleri bu dönem itibariyle, 1857 tarihli 'Matbaa Nizamnamesi' ve sözü geçen bu kurum tarafından denetlenmekte olup, gazetecilik faaliyetlerine ilişkin hususi bir yasa henüz bulunmamaktadır. Buna karşın, Tanzimat'tan sonra modern usûlde yasa koyma usûllerine uygun olarak Ceza Kanunu, Medeni Kanun gibi yasalar hazırlanmıştır. Devleti objektif kurallara bağlama gayretleri, her alanda aynı hızda gelişmemiştir. 1839'dan 1864'e kadar 25 yıllık sürede, süreli yayınlarla ilgili bir kanun hazırlanmamış, ancak sonunda basın da bu modern usûlde hazırlanan yasalardan nasibini almıştır.

İlk Basın Kanunu

1864 yılında, doğrudan basın faaliyetlerini düzenleyen 'Matbuat Nizamnamesi' hazırlanmıştır. (İskit, 1970: 197) Bu yasayla; basın/gazetecilik faaliyetlerinin, 1857 Matbaa Nizamnamesi'nin aksine dolaylı değil, doğrudan düzenlenmesi mümkün kılınmıştır.

Matbuat Nizamnamesi; gazetecilik faaliyetlerine ciddi anlamda bir kısıtlama getirmiştir. Nizamnamenin Ceza Hükümlerini içeren ikinci bölümünün 15. maddesinde, Padişah veya Osmanlı Hanedanlığı aleyhinde yayın yapan gazetecilerin altı aydan üç yıla kadar hapis cezasıyla veya 25 altından 150 altına kadar para cezasına çarptırılacağına hükümlenir. Nizamnamenin 16. maddesinde de, devletin bakanları aleyhinde yayın yapan gazetecilerin bir aydan bir yıla kadar hapis cezasıyla veya 5 altından 50 altına kadar para cezasına çarptırılacağına hükmedilmiştir.

Ayrıca Nizamnamede izinsiz olarak yayımlanan gazetelerin veya iç huzuru ve devlet güvenliğini sarsıcı yayın yaptığı tespit edilen gazetelerin geçici ya da sürekli olarak kapatılacağı belirtilmektedir. (İskit, 1943: 237)

Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde meydana gelen gelişmeler, basın alanında git gide sıkı tedbirlerin alınmasına neden olmuştur. 1864 Matbuat Nizamnamesi'nin yayımlandığı dönemde Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikadaki sıkıntılı durumu devam etmektedir. Abdülaziz'in saltanatının ilk dönemlerine denk gelen bu yıllarda,

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarında hareketlilikler yaşanmaktadır. 1866 yılında ise, yine basında büyük yankılar uyandıran Girit isyanı patlak verecektir.

Bu dönemde yayımlanmakta olan gazetelerden özellikle *Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkar ve Muhbir*'de; Agah Efendi, Şinasi, Ziya Bey, Namık Kemal ve Ali Suavi hükümet politikalarını eleştiren türde makaleler kaleme almakta, meşrutiyet ve hürriyet fikirlerini neşrederek kamuoyunun bu yeni fikirlerle tanışmasını sağlamaktadır ki, bu türden yayınlar hükümet yetkililerinin rahatsızlığına neden olmaktadır. Hali hazırda iç siyasette sıkıntılı günler geçiren Osmanlı Devleti, halkın 'zararlı' fikirlerle tanışıp, hoşnutsuzluk yaratabilecek hareketlere girişebilmesi ihtimalinden çekinerek 1864 Matbuat Nizamnamesi'nin yanı sıra basın bu türden yayınlarını önlemeye yönelik daha etkili yeni tedbirler alma ihtiyacını hissetmiştir.

Türk basın tarihinde yaşanan ilk yoğun baskı dönemi: Âli Kararname'nin ilanı ve Yeni Osmanlılar

Sadrızam Ali Paşa, 1867 yılında, kendi adıyla anılan ve 1864 yasasını hiçe sayarak, süreli yayınların derhal idari mercilerce cezalandırılmasını öngören 'Âli Kararname'yi ilan etmiştir. (İskit, 1943: 24-25) Bu kararnamede şöyle denilmektedir: "Bir süreden beri bazı gazetelerin, ülkenin genel çıkarlarına tamamen ters düşen bir tutum içerisinde oldukları görülmüştür. Bu gazeteler, düşmanların silahlı haline dönüşmüş, yalan haberler ve yıkıcı fikir yayma yoluna başvurmuşlardır... Bu nedenle hükümet, düzen ve huzuru koruma amacıyla 'Matbuat Nizamnamesi'nin dışında belirtilenlerin dışında bazı idari baskı tedbirlerine başvurmayı uygun görmüştür. Bu karar geçici olup, alınmasını zorunlu kılan sebepler ortadan kalkınca yürürlükten kaldırılacaktır". (Jeltjakov, 1979: 63) Âli Kararname'nin neşri, basın hürriyetine büyük bir sınırlama getirmiştir. Pek çok gazete kapanmış veya tatil edilmiştir. Aynı zamanda devlet memuru olan pek çok gazeteci, Sadrızam Ali Paşa'nın emriyle İstanbul'dan uzak bölgelere tayin edilerek gazetecilik yapmaları engellenmek istenmiştir.

Ali Suavi Kastamonu'ya, Ziya Bey Kıbrıs mutasarrıflığına, Namık Kemal vali yardımcısı olarak Erzurum'a tayin edilmiştir. (Jeltjakov, 1979: 63) Ancak, bu isimler yeni görev mahallerine gitmek yerine, Paris'e gitmeyi tercih etmişlerdir. Bunun üzerine çok sayıda gazeteci fikirlerini özgürce ifade edebilmek düşüncesiyle yurtdışına çıkmış ve basın faaliyetlerine buradan devam etmiştir.

Namık Kemal, Agah Efendi, Ziya Bey, Ali Suavi gibi en ilerici gazeteciler ile Çevirmenler Bürosu memurlarından Kayazade Reşat Bey, Menapırzade Nuri Bey ve Paris'teki Türk Büyükelçiliği görevlilerinden Kanıpaşazade Rifat Bey gibi isimler, saraya karşı bir süredir mücadele vermekte olan eski Mısır Valisi Mustafa Fazıl Paşa tarafından Paris'te karşılanır. (Jeltjakov, 1979: 65) Mustafa Fazıl Paşa, kendilerini 'Yeni Osmanlılar' olarak adlandıran, İstanbul'dayken yayınlamış oldukları gazeteler vasıtasıyla meşrutiyet ve hürriyet fikirlerini kamuoyu önünde sıklıkla dile getiren ve yine kamuoyu önünde hükümet politikasına yönelik eleştirilerde bulunmaktan çekinmeyen bu aydınlardan, bu potansiyel güçten, saraya karşı giriştiği mücadelesinde faydalanmayı amaçlar.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bu fikirlerini geniş kitlelere ulaştırmalarına devam edebilmeleri için onlara ödenek sağlar. Bu sayede, İstanbul'da yarım kalan basın faaliyetlerine devam edilebilecektir. Ancak, bu basın faaliyetleri hesaplandığı şekilde Paris'te gerçekleşmez. Osmanlı Devleti'yle arasının bozulmasından çekinen Fransız hükümeti, Osmanlı Devleti'ni kızdıracak türden yayınları kendi ülkesinde izin vermeyeceğini açıklar, bunun üzerine Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri Londra'ya geçerek, (Tütengil, 1969: 23-24) Ali Suavi'nin İstanbul'dayken yayınladığı ve 9 Mart

1867 tarihli nüshasında “Hürriyet” başlığıyla yer alan bir yazısında; Osmanlı devlet adamlarının bir danışma meclisi karşısında sorumlu tutulduğu taktirde ülkenin pek çok ‘hastalığının’ iyileştirilebileceğine değinildiği yazısından ötürü kapatılan gazetesini (**Koloğlu, 1994: 35**) burada yeniden yayımlamaya başlarlar.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin yayın organı olarak 31 Ağustos 1867’de yayımlanmaya başlanan *Muhbir*, yurtdışında yayınlanan ilk Türk gazetesi olma özelliğini taşımaktadır. *Muhbir*, her ne kadar Yeni Osmanlılar grubunun bir yayın organı olarak görülsede gerçekte, büyük oranda Ali Suavi’nin kontrolünde hazırlanmıştır. Gazete, Londra’daki yayınlarında İstanbul’dakinden çok daha sert bir üslupla hükümeti eleştirir. Eğitim politikasına yönelik eleştirileri özellikle dikkat çekicidir.

Ali Suavi’ye göre; Osmanlı Devleti’nde eğitim sistemi son derece başarısızdır, ancak bu kasten yapılmaktadır. Çünkü halk cahil bırakılmak istenmektedir. Böylece eğitimsiz olan halk, kendisi için iyi ve doğru olanı ayırt edemeyecektir ki, sessiz kalan halk, Fransa’daki gibi bir kitlesel eylemde bulunamayacak, yani Saltanatı devirmeye yönelik bir harekete başvuramayacaktır. (**Tütengil, 1969: 39**) Bu gibi ağır eleştirilerin yanı sıra halk tarafından seçilmiş üyelerden oluşan bir meclisin gerekliliğinden de sıkça bahseder Ali Suavi. Hatta, “Ey adalet isteyenler! Sümüklüböcek gibi başınızı saklayarak gezmek isterseniz hiçbir vakitte zalimler size baş çıkarttırmayacaktır...” (**Tütengil, 1969: 39**) şeklindeki seslenişlerle kamuoyunu bu yolda harekete davet eden türde yayınlar dahi yapar gazetesinde.

Ali Suavi ile Yeni Osmanlılara mensup bir kısım aydın arasında yaşanan bazı görüş ayrılıkları sebebiyle Namık Kemal ve Ziya Bey, bir süre sonra *Hürriyet* adıyla başka bir gazetenin neşrine başlarlar. 29 Haziran 1868’de Londra’da yayına başlayan bu gazete de kendini ‘Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin sözcüsü olarak beyan eder. Gazete; bu cemiyetin, Osmanlı Devleti’ni eski şanına geri taşımaya hedefleyen bir amaç güttüğüne dikkat çeker ve Osmanlı hükümetinin yönetimdeki başarısızlığından artık halkın genelinin memnuniyetsizlik duyduğunu ifade eder. (**Tütengil, 1969: 53-54**)

Yurtdışında faaliyet göstermekte olan bu yayınlar, İstanbul’daki İngiliz posta şubeleri ve ayrıca Türkiye’de şubeleri olan diğer Batı Avrupa ülkeleri vasıtasıyla İstanbul’a sokulmakta olup, özellikle *Muhbir* halktan büyük ilgi görmektedir. İstanbul’da yayımlanmakta olan gazetelerin satış fiyatı 1 kuruşken, *Muhbir* ve *Hürriyet*’in fiyatı posta masrafları üzerine eklenince 100 kuruşu bulmaktadır, buna rağmen binlerce baskı yapan *Muhbir*, kısa zamanda tükenmektedir. Hatta, İstanbul’da sureti çıkarılan gazetenin taşraya dahi ulaştırıldığı bilinmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti yöneticilerinin canını oldukça sıkmaktadır. Hükümet yetkilileri “zararlı ve tehlikeli sözler” içerdiği gerekçesiyle özellikle *Muhbir*’in Türkiye’ye girişine yasak koymuşlardır. Bu durum İngiliz hükümeti vasıtasıyla *Muhbir*’e ulaştırıldıysa da, *Muhbir*’in Türkiye’ye girişi engellenememiştir. (**Jeltjakov, 1972: 73**)

Bir süre sonra *Muhbir* ve Yeni Osmanlılar Cemiyetine mensup gazetecilerce yayımlanan diğer yayınlar, gazetecilerin, Mustafa Fazıl Paşa tarafından kendilerine bağlanan ödeneklerinin kesilmesi üzerine basılamazlar. Bu arada Mustafa Fazıl Paşa, Sultanla barışmış ve İstanbul’a gelmiştir. Sadrazam Ali Paşa aracılığıyla Namık Kemal’in affını sağlar. Namık Kemal, 1870 senesinin sonuna doğru İstanbul’a döner. Bundan yaklaşık bir sene sonra, Sadrazam Ali Paşa’nın ölmesiyle selefi Mahmut Nedim Paşa, Yeni Osmanlıların Avrupa’ya sığınan tüm üyelerinin affedildiğini ve istedikleri taktirde Türkiye’ye dönebileceklerini ilan eder. Böylelikle, İmparatorluk dışında, Osmanlı Devleti ile ilgili olumsuz eleştirilerin yer verildiği yayınların durdurulması, sonlandırılması da mümkün kılınmış olur. Aynı yıl Agah Efendi, ertesi yıl Ziya Bey İstanbul’a döner. Ali Suavi ise 1876 yılında döner. (**Jeltjakov, 1976: 82**) Böylece, Türk

basın tarihinin bu öncü isimleri yeniden ülkelerinde gazetecilik yapmaya başladılar. Kimisi, kurulu gazetelerde yazmaya başlarken, kimi de kendi kurduğu veya sonradan satın aldığı gazetede yazmaya başlar.

Yeni fikir gazeteleri

Türkiye’de fikir gazeteciliğinin öncülüğünü yapan bu şahıslar, bir süreliğine gazetecilik faaliyetlerini yurtdışına taşımak zorunda kalmışlarsa da, bu yeni gazetecilik tarzı, gerek halk arasında gerekse aydın kesim arasında büyük ilgi görmüştür. Bir kısım aydın, gazetecilik mesleğine soyunarak, Türkiye’de yeni yeni keşfedilen bu mesleğin büyümesine kapılarak yeni gazete ve dergilerin neşrine başlamıştır.

Eğribozlu Mehmet Arif Bey tarafından 1866 yılında çıkarılan *Ayine-i Vatan*, aynı yıl Şakir Efendi tarafından yayımlanan *Muhip*, Ayetullah Bey ve Musullu Sami Efendi tarafından yayımlanan *Utarit*, 1867 yılında Ali Reşit ve Filip Efendi tarafından kurulan *Terakki*, 1869 yılında Ali Efendi tarafından yayımına başlanan *Basiret*, Rüştü Efendi tarafından yayımlanan *Hakayik-ül Vekayi*, Mehmet Tevfik Bey tarafından 1870’te yayımına başlanan *Asır*, Ahmet Mithat Efendi tarafından çıkarılan *Devir*, bu gazete daha sonra *Bedir* ismiyle yayımlanacaktır, 1871 yılında yayımlanmaya başlanan ve yazı işleri Ebuuzziya Bey tarafından yürütülen *Hadika* gazeteleri, 1867’de ilan edilen Ali Kararname’ye rağmen İstanbul’da yayımlanmaya başlanan ve sıkı sansür altında faaliyet gösteren fikir gazeteleri olmuştur.

Yayımları İstanbul’da sürdüren pek çok gazete, hükümete yönelik eleştirel yayınlarından ötürü zaman zaman geçici süre için veya tamamen kapatılmış, kapatılan gazeteler farklı isimler altında yayınlarını sürdürmek durumunda kalmıştır. Bazı gazeteler, örneğin *Tasvir-i Efkar*; *Tefsir-i Efkar*, *Tevhid-i Efkar*, *İntihab-ı Efkar* gibi isimlerle de yayınlanmıştır. Sıklıkla kapatılan gazetelerden bir diğeri olan *Ayine-i Vatan*; *Vatan*, *Ruzname-i Ayine-i Vatan*, *İstanbul* isimleri altında da neşrolmuştur. *Terakki* gazetesi kapatılınca *Terakkiyi Muhadderat* adı altında yeniden çıkmış, yine *Hadika* gazetesi de kapatıldıktan sonra *Sirac* adıyla yayımını sürdürmek durumunda kalmıştır.

Sadrazam Ali Paşa’nın ölümünden sonra yayıma giren diğer fikir gazeteleri arasında; 1872 yılında Namık Kemal tarafından satın alınarak yayımlanan *İbret*, Ahmet Mithat Efendi tarafından çıkarılan bir diğer gazete *Dağarcık*, 1873 yılında Antuan Efendi tarafından yayımlanan *Hülasa-tül Efkar*, 1875’te yine Ahmet Mithat Efendi tarafından çıkarılan *İttihad*, aynı yıl Mehmet Efendi tarafından çıkarılan *Sadakat*, Teodor Kasap Efendi tarafından yayımlanan *İstikbal*, Filip Efendi tarafından çıkarılan ve Sait Efendi’nin baş yazarlığını yaptığı *Vakit* gazetesi, 1876’da, meşrutiyetin ilanından önce Papadopulos isimli bir Rum tarafından çıkarılan *Sabah* gazetesi, Tanzimat döneminde yayımlanmış siyasi içerikli fikir gazeteleri olmuştur. Bu gazetelerin bir kısmı çok kısa ömürlü olurken, bir kısmı ise çok uzun yıllar yayımlanmıştır.

Ali Paşa’nın ölümünden sonra Sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa, Ali Paşa’nın aksine gazetecilik faaliyetleri konusunda daha ilımlı gibi görünse de, gerçekte, Yeni Osmanlılar aracılığıyla, Türkiye dışında, Osmanlı Devleti’nin politik başarısızlıklarına ilişkin yorumlar içeren gazetelerin yabancı ülkelerde daha fazla faaliyet göstermelerinin önüne geçmek istemiştir. Çünkü, bu gazetelerin Türkiye’ye girişine engel olunamamaktadır ve yurtdışında yayımlandıklarından ötürü, basımlarına da müdahale edilememektedir. Halbuki, Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi gazetecilerin affına ilişkin kararın çıkmasıyla bu durum kendiliğinden hallolacaktır. Nitekim, yeni sadrazam, bu sayede, bu muhalif gazetecileri göz önünde tutma imkanı elde etmiştir. Basına yönelik uygulanan sıkı takip politikası Ali Paşa zamanından pek de farklı olmamıştır. 1872’den

TANZİMAT DÖNEMİ TÜRK GAZETECİLİĞİ VE TÜRK BASINININ İLKLERİ

sonra da pek çok fikir gazetesi ve özellikle pek çok mizah gazetesi, devlet menfaatine aykırı yayın yaptığı gerekçesiyle defalarca tatil edilmiş veya tünden kapatılmıştır.

Namık Kemal'in İstanbul'a dönüşünde yayımladığı *İbret* gazetesi yayına başladıktan yalnızca 27 gün sonra dört ay süreyle kapatılırken, *Basiret* Gazetesinin sahibi ve baş yazarı Ali Bey, gazetesinde yayınladığı bir haberden dolayı dokuz gün boyunca Zaptiye Nazırlığı'nca göz altında tutulup, sorguya çekilmiştir. (Kabacalı, 1990: 35-36) Ancak, hükümetin tepkisi yalnızca fikir gazetelerine yönelik olmamıştır. Mizah gazeteleri de bu baskıdan ve sıkı takipten payını almıştır. *Letaiif-i Asar* ve sonrasında *Diyojen*'le, 1869 yılında yayımlanmaya başlanan mizah gazetelerinin sayısı kısa sürede çoğalmıştır. *Diyojen*'in yanı sıra *Geveze*, *Meddah*, *Çaylak*, *Latife*, *Kamer* gibi mizah gazeteleri birbiri ardına yayın hayatına girmiştir.

Mahmut Nedim Paşa'nın sadareti döneminde, Teodor Kasap Efendi'nin 2 Haziran 1871 tarihinde *Diyojen* gazetesi, genel adaba ve devlet menfaatine aykırı yayın yaptığı gerekçesiyle iki ay süreyle tatil edilmiş, Mahmut Nedim Paşa'dan sonra Sadrazamlığa getirilen Mithat Paşa döneminde ise, 'bazı tanınmış kimselerin namlarına ve omurlarına dokunacak isnatlarda bulunduğu' gerekçesiyle 13 Ocak 1873'de tamamen kapatılmıştır. (Kabacalı, 1990: 36-38) Yine Teodor Kasap Efendi tarafından çıkarılan *Hayal*, *Çingiraklı Tatar* gazeteleri de, şakayla karışık, hükümetin iç ve dış politikadaki uygulamalarını gerçekte ciddi şekilde tenkit ettiklerinden, hükümet yetkililerinin rahatsızlığına sebebiyet vermiş olsa gerek, *Diyojen*'le aynı akıbete uğramıştır.

Türk basınında ilkler

Basın üzerindeki bunca sıkı denetime ve baskıya karşın, Tanzimat Devrinin son dönemlerinde pek çok yeni gazete ve derginin yayını gerçekleşmiştir. Süreli yayınların sayısında büyük bir artış görülmüş ve bu dönemde Türk okurlar, fikir ve mizah gazetelerinin yanı sıra farklı pek çok yeni gazete ve dergi türüyle tanışmıştır.

Türkiye'de ilk Türkçe dergi Mehmet Tahir tarafından *Mecmua-i Fünun* adıyla yayımlanmıştır. Temmuz 1862'de yayımlanmaya başlanan dergi; aynı zamanda devlet memuru olup, Tercüme Odası baş mütercimliği görevini yapan Mehmet Tahir Münir Paşa tarafından derginin yayımlanmaya başlamasından kısa bir süre önce kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayın organı olarak faaliyette bulunmuştur. Dergi aynı zamanda Osmanlı döneminde Türkçe çıkmış ilk bilim dergisidir. Derginin amacı bilimsel kuram, kavram ve gelişmeleri halkın anlayabileceği bir dille aktarıp yaygın biçimde öğrenilmesini sağlamak olmuştur. (Ertuğ, 1970: 187-188)

Gerçi *Mecmua-i Fünun*'dan önce, yalnızca tebliğler, tamimler ve emirleri içeren resmî bir yayın organı niteliğinde *Mecmua-i Askeriye* isimli bir yayın ve ayrıca, *Vakayi-i Tıbbiye* isimli bir diğer yayın bulunmaktadır. Ancak, 1850 yılında yayımlanmaya başlanan bu yayınların; gerek içerik açısından, gerekse ebatları dolayısıyla şekil itibarıyla dergi olarak adlandırılması güçtür. (Ertuğ, 186-196). Bu yüzden *Mecmua-i Fünun* Türk basın tarihinde ilk Türkçe dergi olarak yerini almıştır.

Devlet memuru olmayıp, sade vatandaş olan ve geçimini yalnızca gazetecilikten temin eden Mustafa Refik Bey tarafından İstanbul'da ayda bir olarak yayımlanan *Mir'at*, Türkiye'nin ilk resimli dergisi olmuştur. 1862 yılında yayımlanmaya başlanan ve yalnızca üç sayı çıkabilen *Mir'at*'ın (Ertuğ, 1970: 188) diğer bir özelliği, tek mesleği gazetecilik olan bir kimse tarafından yayımlanmış olmasıdır ki, Osmanlı Devleti'nde o döneme kadar Türkçe olarak çıkan tüm gazetelerde, gazeteyi çıkaranların hepsi devlet memurudur ve gerçekte geçimlerini bu işten temin etmektedirler. Bu kimseler, gazeteciliği ayrı bir meslek olarak değil, ikinci bir iş olarak yapmaktadırlar.

Hasan Fehmi Paşa tarafından 1865 yılında İstanbul'da yayımına başlanan *Takvim-i Ticaret* dergisi, tamamen ekonomik ve ticari konuları ele alan **ilk Türkçe ekonomi dergisi** olmuştur. (Ertuğ, 1970: 209)

Sıtkı Efendi tarafından İstanbul Asmaaltı'ndaki matbaasında, 28 Temmuz 1863 tarihinde yayımlanmaya başlanan *Mümeyyiz* gazetesi, haftada bir kez "Çocuklara Mahsus Mümeyyiz" ismiyle bir çocuk gazetesini ek olarak vermiştir ki, ek olarak verilen bu gazete, **ilk Türkçe çocuk gazetesi** olmuştur. (Gerçek, 1931: 54) Gerçekte, "Menafi-i milliye ve havadis-i umumiyye dair Osmanlı gazetesidir" ibaresiyle yayınlanan bir siyasi haber gazetesi olan *Mümeyyiz*, haberciliğe büyük önem verir. Haberlerin eskimeden, zamanlı olarak halka ulaştırılmasına dikkat eder. Diğer gazeteler haftanın iki veya üç günü yayımlanırken haftanın beş günü yayımlanan *Mümeyyiz*, ayrıca bazı günler halka haberleri derhal ulaştırabilmek düşüncesiyle iki ve hatta üç baskı dahi yapar. Birer sayfalık ekler halinde olan bu ilave *Mümeyyiz*'lerde yurtiçi veya yurtdışından önemli son dakika gelişmelerine yer verilir. 30 Ağustos 1864'de Paris muhasarasıyla ilgili gazete idarehanesine ulaşan son telgraf haberleri, ertesi günkü baskı beklenmeden 1 sayfalık ilave yayımlanarak aynı günün akşamı okuyuculara ulaştırılır. (**Mümeyyiz-İlave 1864a: 1**) 4 Eylül 1864 tarihinde ise *Mümeyyiz* üç baskı gerçekleştirmiş, Fransa'da iç karışıklıklar ve Louis Napoleon Bonaparte ile ilgili en son gelişmeleri biri öğleden sonra (**Mümeyyiz-İlave 1864b: 1**), diğeri akşam baskısı (*Mümeyyiz-İlave 1864c: 1*) olmak üzere iki ilave ile halka derhal ulaştırmıştır. Bu ilave baskı uygulaması başka gazetelerde de tatbik edilmiştir.

Eğribozlu Mehmet Arif Bey tarafından 1866 yılında İstanbul'da yayımına başlanan *Ayine-i Vatan*, Türk basın tarihinin **ilk resimli Türkçe gazetesi** olma özelliğini taşımakta olup, *Ruzname-i Ayine-i Vatan*, *Vatan* ve sonrasında *İstanbul* olarak yayına devam etmiştir. (Ertuğ, 1970: 211-212)

1868'de yine Filip Efendi ile Raşit Efendi tarafından çıkarılan *Terakki* gazetesi, siyasi yazılarının yanı sıra çıkardığı eklerle de dikkat çekmiştir. Tanzimat döneminin önemli fikir gazetelerinden biri olan ve Türk basın hayatına birçok yeniliği beraberinde getiren bu gazetenin haftada bir kez kadınlara özel olarak çıkardığı, *Kadınlara Mahsus Gazete* adı altında çıkan ek gazete, Türkiye'de yayımlanan **ilk Türkçe kadın gazetesi** olmuştur. (Gerçek, 1931: 48-49) Bu gazete, bir yıl sonra 1869'da *Kevheb-i Şarki* adıyla yayımlanmaya başlamıştır. (Topuz, 1973: 249) *Terakki* gazetesi, yine haftada bir kez *Letaif-i Asar* adında bir mizah eki yayımlamıştır ki, bu da, Türkiye'de yayımlanan **ilk Türkçe mizah gazetesi** olma özelliğini taşımaktadır.

Teodor Kasap Efendi tarafından 1869'da yayımına başlanan *Diyojen*, Türk basın tarihindeki **ilk müstakil mizah gazetesi** olmuştur. Haftalık olarak çıkan ve Namık Kemal'in de yazılarının ve şiirlerinin yayımlandığı *Diyojen*, işi şakaya dökerek hükümeti tenkit eden ve zamanında çok başarılı olmuş bir gazetedir. (Çapanoğlu, 1970: 8)

1869 senesinde, daha sonra 'Basiretçi Ali' olarak anılacak Ali Bey tarafından yayımlanan *Basiret* gazetesi, Tanzimat döneminin önemli fikir gazetelerinden bir diğeridir. Ali Suavi'nin de yazılarıyla gazeteye destek verdiği söylenir. 1870'de başlayan Almanya-Fransa arasındaki savaşta, gazetenin sahibi Ali Bey'in gazetesindeki yazılarıyla Almanya'yı desteklemesi sebebiyle, savaş Almanya'nın lehine sonuçlanınca bizzat Bismark tarafından Ali Bey vasıtasıyla *Basiret*'e, yeni bir baskı makinesi hediye edilmiştir. Bu yeni makine sayesinde *Basiret*, daha kısa sürede daha fazla baskı yapabilme imkanına kavuşmuş ve *Basiret*'le birlikte Türk basımcılığı ilk kez **rotatif baskı tekniği** ile tanışmıştır. (Duran 1998: 86)

Daha önce de *Ayine-i Vatan* gazetesini yayımlayan Eğribozlu Mehmet Arif Bey tarafından 1874 yılında yayımına başlanan *Medeniyet* gazetesinin bazı nüshaları lüks

baskı olarak basılmıştır. Böylece bu gazete, kuşe kağıda baskı yapan, **lüks nüshaları çıkararak ilk gazete** olmuştur. Başyazarlığını Faik Reşat Bey'in yaptığı ve resimli gazetelerin babası sayılabilecek olan bu gazete, o vakte kadar çıkan resimli gazetelerle mukayese edilemeyecek kadar kaliteli baskılar yapmıştır. (**Gerçek, 1931: 67-68**)

Tanzimat döneminde Türk gazete okuyucularının yeni tanıştığı bir başka tür de kültür sanat gazeteciliği alanında olmuştur. Agop Baronyan Efendi tarafından İstanbul'da yayımlanan *Tiyatro Gazetesi*, **ilk Türkçe tiyatro gazetesi** olmuştur. 1874 yılında yayımına başlanan gazetede; 1870'lerin başında yeni yeni faaliyet göstermeye başlayan, hareketlenen Türk tiyatrosuna ilişkin haberlere, gelişmelere yer verilmiştir. (**Ertuğ, 1970: 226**)

Sonuç

1839-1876 tarihleri arasını kapsayan Tanzimat Dönemi, Türk basın tarihinde pek çok ilkin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde gazetecilik mesleğinin gerçekte üstlenmesi gereken misyon, Batı kültürüyle bir şekilde etkileşimde bulunmuş ileri görüşlü bir kısım Türk aydınınca fark edilmiş ve daha sonra gazetecilik faaliyetlerine girişecek bu öncü aydınlar vasıtasıyla bu doğrultuda bir gazetecilik anlayışı Türkiye'de yerleşmeye ve gelişmeye başlamıştır. Dolayısıyla ilk fikir gazeteleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Yine, bunu izleyen dönemde ilk gazete kapatma olayları, ilk gazete tatilleri, gazetecilerin ilk tutuklanma ve sürgüne gönderilme olayları da bu dönemde gerçekleşmiştir.

Basın faaliyetlerini denetlemek için ilk hususi kurum bu dönemde teşkil edildiği gibi, ilk basın kanunu ve basını doğrudan denetim altına alan, Türk basın tarihindeki doğrudan basınla ilgili ilk kararname de bu dönemde yayınlanmıştır.

Bu dönemde, 'gazetecilik' başlı başına bir meslek olarak algılanmaya başlanmış, memur gazetecilerin yanı sıra geçimini yalnızca gazetecilikten temin eden gazeteciler bu dönemde kendini göstermiş ve hızla çoğalmıştır. Gazetecilik ve dergicilik alanında pek çok ilk bu dönemde ortaya çıkmış; Türk basın tarihindeki ilk dergi, ilk resimli dergi, ilk ekonomi dergisi, ilk resimli gazete, ilk tiyatro gazetesi, ilk kadın gazetesi, ilk çocuk gazetesi, ilk mizah gazetesi ve ilk müstakil mizah gazetesi bu dönemde yayına girmiştir. Lüks baskı ve rotatif teknolojiyle baskı da yine ilk kez bu dönemde gerçekleşmiştir.

Tanzimat Dönemi; Türk basın tarihinde gazete ve gazetecilik anlayışının tümünden değiştiği, bu mesleğe gerek halk, gerek devlet adamları, gerekse mesleği ifa edenlerce bambaşka bir perspektifle bakılmaya başlandığı bir dönem olmuştur. Türkiye'de, 'kamuoyu' kavramı bu dönemde anlamını bulmuş ve önem kazanmış, yine bu dönemde, 'hürriyet', 'parlamentarizm' ve 'demokrasi' fikirleri ilk kez kamuoyunun önüne sunulmuştur. Denilebilir ki; değişen gazetecilik anlayışının etkisiyle, 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı ile son bulan Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nin siyasi yaşamının ileriki tarihlerde de belirleyicisi olmuştur.

KAYNAKÇA

- BAKAL, Hülya: (1990), **Türk Basın Tarihi: 1831- 1923**, İstanbul.
- ÇAPANOĞLU, M. Süleyman, (1970) **Basın Tarihimizde Mizah Dergileri**, İstanbul.
- DURAN, Oktay, (1998), **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayi**, İstanbul.
- Dünya Matbuatına Bir Bakış**, (1935), İstanbul.
- ERTUĞ, H. Refik, (1970), **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, İstanbul.
- GERÇEK, S.Nüzhet, (1971), **Türk Gazeteciliği**, İstanbul.
- İSKİT, Server, (1943), **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Ankara.

- KABACALI, Alpay, (1990), **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, İstanbul.
- JELTYAKOV, A.D., (1979), **Türkiye’nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın: 1729-1908 Yılları**, 2. bs., İstanbul.
- KARAL, E. Ziya, (t:y:), **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. I, Ankara.
- KARAL, E. Ziya, (t:y:), **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. III, Ankara.
- KOLOĞLU, Orhan, (1994), **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın**, 2. bs., İstanbul.
- Osmanlı Ansiklopedisi**, (1994), 2. bs., C. VI, İstanbul.
- ÖZTUNA, Yılmaz, (1967), **Türkiye Tarihi**, C. XII, İstanbul.
- ŞİNASİ, (15 Haziran 1862), “**Mukaddeme**”, **Tasvir-i Efkar**, No: 1, s. 1.
- ŞİNASİ, (9 Ekim 1860), “**Mukaddeme**”, **Tercüman-ı Ahval**, No: 1, , s. 1.
- TOPUZ, Hıfzı, (1973), **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul.
- TÜRKÖNE, Mümtazer, (1994) “**Osmanlılarda Islahat ve Teceddüt**”, Osmanlı Ansiklopedisi, 2. bs., C. VI, İstanbul.
- TÜTENGİL, C. Orhan, (1969), **Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği: 1867-1967**, İstanbul.
- “Bugün Alınan Telgraflar”, (30 Ağustos 1864 a), **Mümeyyiz-İlave**, s. 1.
- “Sabahleyin Erkenden Alınan Telgraflar”, (4 Eylül 1864 b), **Mümeyyiz-İlave**, s. 1.
- Öğleyin Alınan Telgraflar”, (4 Eylül 1864 c), **Mümeyyiz-İlave**, s. 1.